

VEELKORD PRESIDENT KONSTANTIN PÄTSI KOJUTOOMISEST

Nädalapäevad tagasi, 21. oktoobril täitus 20 aastat president Konstantin Pätsi säilmete ümbersängitamisest Tallinna Metsakalmistul. Pealelõunal toimus mälestusüritus, perekond Pätside rahula oli rahvast täis, surises kaks telekaamerat. Sakalas ilmus pikem usutlus KGB eruohvitser Henn Latiga, kes koos teise sama asutuse eruohvitser Valdur Timuskiga jõudis oktoobris 1988. esmakordselt Kalinini (Tver) oblastis Buraševo psühhoneuroloogiahaiglasse. Seal möödus presidendi viimane eluaasta.

Kaks suvist ekspeditsiooni ja 46 haua avamist – seejärel õnnestus Eesti Muinsuskaitse Seltsil (EMS) presidendi arvatavad säilmed Buraševost leida. Põhjaliku ekspertiisi järel toimuski 21. oktoobril 1990 ümbermatmine.

Kahtlemata oli ettevõtmisega õnne: Venemaa riigipiiri sai veel vabalt ületada, tänu *perestroikale ja glasnostile* oldi seal abivalmid – jättes välja võimude surve 1989. a. suvel–, õigel ajal võeti videosse Pätsi raviarsti dr Gusseva tähelepanekud. Ta suutis veel keppiga kõndida kalmistule ning lokaliseerida arvatav matmiskoht.

Aeg oli Eestis ettevõtmiseks sobiv: püsis suur huvi lähiminekliku vastu, Pätsi peeti omariikluse sümboliks. Ümbermatmist aitasid tasuta läbi viia arvukad riiklikud asutused, ühiskondlikud organisatsioonid ning üksikisikud.

Henn Latt märgib, et keegi pole tehtu eest siiani aitäh öelnud. Aga kes oleks ütleja? Kas riik, ühiskondlik organisatsioon või üksikisik? Kui riik, kas president, Riigikogu esimees või peaminister?

Viimased kaks langevad ära, sest teenetemärke ei anneta. Muidugi võib kõrge ametiisik mistahes kodaniku paluda enda juurde ja öelda talle aitäh ühe või teise teo eest. Paraku olid praegune Riigikogu juhataja ja peaminister 1990. aastal hõivatud muude asjadega, et täna veel mäletada Pätsi ümbermatmise tagamaid.

Kõige väarikam oleks muidugi autasu presidendilt. Viimase eest teeb eeltöö Teenetemärkide Komitee. Keegi peab komiteele kandidatuuri esitama. Jällegi kes?

Ka kandidatuuri esitamine ei pruugi viia tulemuseni. Sest nii president Rüütel kui ka Rüütel on kergelt kõrbenud kui olid valmis allkirjastama nimekirja, milles mõni kaheldav nimi. Kes esitaks tänapäeval riiklikuks autasustamiseks mehe, kelle teened ühes episoodis on vaieldamatud, ent kaalukausi teisele poole jääb 17 aastat teenistust KGB-s?

KUIDAS NÄGI ASI VÄLJA 1988. AASTAL?

19. oktoobril 1988. andis ajalehe „Edasi” esikülj teada: „Grupi eru- ja reservohvitseride ülesandel lähetati Kalinini linna erualampolkovnik Valdur Timusk ja reservmajor Henn Latt, kellele tehti ülesandeks pikema aja vältel kontrollida senikogutud andmete tõepärasust Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi elust pärast 1940.a. suve“.

21. oktoobril kirjutas „Molodjež Estonii”: toimetusele on saanud teatavaks, et „grupi Suure Isamaasõja veteranide, reserv- ja eruohtviteride” ülesandel tegelesid erualampolkovnik Timusk ja reservmajor Latt viimastel aastatel K. Pätsi saatuse väljaselgitamisega. Eruohtviterid on kindlaks teinud K. Pätsi viimased eluaastad ja surma-aja ning täpsustatakse matuse kohta.

Mis oli nõukogude eruohtviteride motiiv? Nad ise nimetasid ema eesmärkideks seismist sõjaveteranide eest, kelle õigusi on rikutud, juutidevastaste kuritegude uurimist ning et „tahame taastada Anton Irve head nime eesti rahva silmis” (Edasi, 21. okt. 1988).

Mida sellest arvata? Mõni eesmärk on arusaadav. Aga kelle jaoks oli 1988. a. sügisel kapten Irvel halb nimi?! Huvi Pätsi vastu põhjendati tema resoluuitse tegevusega 1934. aastal, mis hoidis Eestis ära fašistliku riigipöörde. Lisandus, et nad tunnevad „inimlikku soovi kasvõi kuigivõrd heastada seda ülekohut, mida Eesti Vabariigi presidendile meie parteikaaslaste poolt omal ajal tehti”.

Lühidalt – mõni tegutsemismotiiv jäi arusaamatuks, aga Pätsi säilmete osas tehti tõsist tööd. Henn Latist oli 1988. aastal EMS-i juhatusel vähe teada. Asjaolu, et ta 1980. aastal lahkus KGB-st, seda sai allakirjutanu teada alles nüüd Sakalast.

Eruualampolkovnik Valdur Timusk oli meie jaoks samuti tundmatu tegelane. Ta avaldas 1989. aasta veebruaris-märtsis (koos Edgar Spriidiga) Edasis artiklite seeria, kus õigustati hävituspataljonlaste tegevust 1941. aastal Järvamaal. Sõjas juhtub nii mõndagi. Mis, miks ja kelle korraldusel – seda ei saa pahatihti enam tagantjärele selgeks teha. Aga õigustada 1989. aasta varakevadel hävituspataljonlasi, see oli laulva revolutsiooni ajal kohatu tegevus. Liiatigi võis Timuskit veel märgata mitmel Interliikumise miitingul.

Nii et kokkuvõtvalt, EMS-is suhtusime neisse ettevaatlikult. Mõõndes, et Pätsi otsingutega on tehtud head tööd, jäädes muus osas ettevaatlikuks. **Ainus ühendav lüli EMS-i ja KGB eruohtviteride vahel oligi Matti Päts, otsesidet meil polnud.**

Henn Latt kinnitab Sakalas, et tal pole midagi varjata ning pole alla kirjutanud ühelegi surmaotsusele. Kindlasti see nii ongi. Sest need, kel on midagi karta, püsivad madalamal kui muru. Lootes et kunagised kuritööd kas ei tule välja või ei õnnestu neid enam tõestada. Nii on teatavasti läinud mitme küüditamisele kaasaitajaga. Henn Latt (snd 1941) on hoopis noorem mees.

Ma ei tea, millised valikud või põhjendused tulevase töö kohta olid tema noorusajal. Tema valis töö Riiklikus Julgeolekukomitees. See valik sai määravaks, ka tänasele päevale.

Aga igal valikul siin elus on oma hind. Ja nii pole imestada, et omal ajal hulga aega ja energiat Pätsi säilmete otsingutele kulutanud Henn Latt kurdab: „Mulle pole Buraševo käigu eest antud ei aumarki ega raha. Ma pole midagi saanud!” (Sakala, 21. okt. 2010).

Midagi talle siiski jääb. Saab nõustuda tema enda hinnanguga, et just nii sai ta kord elus ratsutada tiigri seljas. Kindlasti on 1988. aastal tehtu tal siiani südames. Egas muidu ei võetud ette hoopis keerukamat ja kallimat sõitu Buraševosse 20. aastat hiljem, et taas kohata vene inimesi, kes neid toona aitasid. Allakirjutanu on mõnes kirjatükis tunnustanud tandemi Latt-Timusk tulemusrikkust 1988. aastal.

Aga vaevalt et midagi ka rohkemat juhtub. KGB ja tema eelkäijate, NKVD ja NKGB tegevus Eesti ajaloos on üldteada. Seda ei rehabiliteeri mõne töötaja äratulek. Nii ongi Henn Latil õigus – seda risti tuleb kanda surmani.